

עפרה בן ישי ויגיל לוי (עורכים). חמושים בלגיטימציה: הצדקות לאלימות הצבאית בחברה בישראל. פרדס. 2021. 263 עמודים

לימור פומרנץ-זורין*

המלחמה שניטשת באירופה מאז פלישתה של רוסיה לאוקראינה הביאה אל המסכים את מראות ההרס והקטל שמשיתה האלימות הצבאית על קורבנותיה. שלא כמו מרבית הסכסוכים הצבאיים המתרחשים כל העת בנקודות שונות בעולם, הממעטים ללכוד את תשומת הלב של המערב, המלחמה באוקראינה זעזעה את המערכת הבינלאומית, וזו נדהמה מנכונותה של רוסיה לתקוף מדינה שכנה ולהפר את היציבות והשלום באירופה.

גם בישראל הפכה המלחמה באוקראינה למוקד סדר היום הציבורי. אבל בשעה שהדיון במלחמה עסק בעיקר במהלכיה ובהשלכותיה המקומיות (למשל מדיניות החוץ של ישראל וכניסתם של פליטים אוקראינים לישראל), העיסוק המפורש בהשוואה בין התוקפנות הרוסית באוקראינה ובין מדיניות ישראל כלפי הפלסטינים, או בהשלכות האפשריות של המלחמה על מעמדה הבינלאומי של ישראל, היה דל יחסית (ראו למשל בייקר, 2022; רפפורט, 2022; שומסקי, 2022). האלימות הצבאית הרוסית, שהחריבה ערים אוקראיניות ועקרה מיליונים מבתיהם, לא נקשרה בדעת הקהל הישראלית עם האלימות שמפעילה ישראל ברצועת עזה אחת לכמה שנים בסבבי לחימה חוזרים ונשנים, לא כל שכן עם האלימות הכרוכה בשליטה המתמשכת בשטחים.

חוסר היכולת של החברה הישראלית להישיר מבט אל האלימות הצבאית המופעלת בשמה ולדון בה הוא נקודת המוצא של הספר חמושים בלגיטימציה: הצדקות לאלימות הצבאית בחברה בישראל. הספר הוא ניסיון ראשון מסוגו בסוציולוגיה הישראלית לדון במנגנוני הלגיטימציה המשמשים להצדקת האלימות הצבאית בישראל עד כדי טשטושה והכחשתה.

הספר מקבץ תשעה מאמרים שנחלקים לשלושה שערים. שני המאמרים בשער הראשון מוקדשים להמשגת הלגיטימציה לאלימות, והם עושים זאת מפרספקטיבות שונות מאוד שמציעות קריאות שונות של הלגיטימציה ושל הספר כולו. מאמרו של יגיל לוי מבוסס על מסורת המחקר הסוציולוגי של האלימות והלגיטימציה לאלימות. לוי מגדיר את הלגיטימציה הפוליטית לאלימות כ"מערכת מובנית חברתית של נורמות, סמלים, ערכים ואמונות המוחזקות על ידי קהילת האזרחים, אשר מקבלת את השימוש הרשמי של המדינה באלימות צבאית (או את איום השימוש בה) כנגד אויב חיצוני כהעדפה אסטרטגית נורמלית, נרחבת ומתמשכת" (עמ' 24). על בסיס הגדרה זו מבחין לוי בין שתי מערכות של לגיטימציה – זו הפוליטית החוץ-צבאית וזו הפנים-צבאית, כלומר מערכת האמונות, הנורמות, הסמלים והאמונות שחיללים ומפקדים מחזיקים בה – וממפה את מקורות הפער המובנה ביניהן.

הגדרותיו הבהירות של לוי והדיון שלו בפער בין שתי מערכות הלגיטימציה לאלימות צבאית מספקים מעין מפת דרכים למגוון כיווני מחקר, וחלקם באים לידי ביטוי בספר. במונחיו של לוי, רוב המאמרים בשער השני מוקדשים לייצור הלגיטימציה הפנים-צבאית.

* לימור פומרנץ-זורין, דוקטורנטית בתוכנית ללימודי מגדר, אוניברסיטת בר-אילן

חלקם עוסקים בהתהוות הלגיטימציה לאלימות ברמת הסוכנות. כאלה הם למשל המאמר של ניר גזית ואראלה גרסיאני על תפקידם של התנאים המבצעיים המקומיים שבהם פועלים החיילים בעיצוב הלגיטימציה לאלימות, והמאמר של עדנה לומסקי־פדר ואורנה ששון־לוי על הלגיטימציה המשתמעת שנשים מעניקות לאלימות הצבאית מתוקף מאבקן לשוויון מגדרי. מאמרים אחרים עוסקים בגיוס לגיטימציה פנים־צבאית באמצעות ניתוח של פרקטיקות צבאיות. נטע גל־נור מצביעה על התמורות שחלו בשיח הלגיטימציה של מפקדים והפיכתו משיח "חברתי" לשיח "ארגוני־מקצועי", באמצעות ניתוח מאות דפים קרביים שנכתבו בשנים 1948-2014; איתמר שחר דן בפעילויות ההתנדבות שמבצעים חיילים וחיילות במסגרת שירותם הצבאי ("התנדבות מגויסת") ובאופן שאלה משמשות מנגנון לייצור קוהרנטיות מוסרית. עפרה בן ישי כותבת על השימוש של הצבא במונח "קטלניות" כדי לגייס לגיטימציה, ומאמרה שונה משאר המאמרים שנזכרו כאן, משום שהוא אינו מתמקד בייצור לגיטימציה פנים־צבאית אלא בניסיונו של הצבא לעצב את מערכת הלגיטימציה הפוליטית החוץ־צבאית.

בניגוד ללוי, שמאמץ לצורך הגדרותיו השקפה סובייקטיבית של לגיטימציה, שאינה עוסקת בשיפוט הנורמטיבי של מוסריות הפעולה האלימה ואינה מתעכבת על השאלה מהי אלימות, הדיון של אריאל הנדל פותח בערעור על הלגיטימיות של העיסוק בלגיטימציה לאלימות. לתפיסתו, לגיטימציה לאלימות היא סוג של אלימות, משום שהיא נוטה להתמקד רק באלימות "מתפרצת", כלומר באירועים של אלימות גופנית שחורגים מהנחיות הצבא ומנוהלי הצבא, ולכן היא מסתירה חלק ניכר מהאלימות הקיימת, שהיא אלימות מערכתית. את האלימות המערכתית קשה לזהות, משום שמקורה בפעולה היומיומית והשגרתית של מערכת שלמה של מוסדות, חוקים, פרקטיקות ושחקנים שנהנית מלגיטימציה חברתית ועל כן אינה נחשבת אלימה. אופייה החמקמק של האלימות המערכתית אינו מבטל את השפעותיה המזיקות על קורבנותיה, ולכן הבנת האלימות צריכה להיעשות, לדעתו, בראש ובראשונה מזווית הקורבן.

טענות אלו חותרות במידה רבה תחת הרציונל המוצהר של הספר, שעניינו חקר הלגיטימציה לאלימות מתוך התמקדות במוסדות ובסוכנים מבצעי האלימות. לטעמי, הערעור הזה מעניק לספר ממד חשוב מאוד, משום שהוא מציב בפני הקוראים והקוראות חלופה תיאורטית שמרחיבה את גבולות הדיון באלימות צבאית ומעשירה את הקריאה במאמרי הספר. העושר המושגי שמספק מאמרו של הנדל אינו מתמצה רק בהבחנה בין סוגי אלימות, אלא גם בניחות תפקידה של האלימות בהבניית הזהות הישראלית. לתפיסתו, התחזקות המרכיב האתנו־לאומי ותפיסות מוסר פרטיקולריות בחברה הישראלית הפכו את הפעולה האלימה – במיוחד כשהאלימות היא "רגילה" ולא מתפרצת – לאמצעי של התבדלות וכינון זהות. בהקשר זה הנדל מכיר בחשיבותה של שאלת הלגיטימציה, שכן השְׁגַרַת האלימות והנטורליזציה שלה הן המצע לייצור הזהות העצמית והקולקטיבית. תובנה זו משתקפת בחלק מהמאמרים בשער השני, העוסקים בלגיטימציה לאלימות מזווית הסוכנים והמוסדות מבצעי האלימות (במיוחד במאמרים של עפרה בן ישי ואיתמר שחר, אך גם באלה של ניר גזית ואראלה גרסיאני ושל עדנה לומסקי־פדר ואורנה ששון־לוי), אבל היא מתגלמת באופן המובהק ביותר במאמרי השער השלישי, המוקדשים למשא ומתן החברתי על הלגיטימציה. מיעוט המאמרים בנושא זה מעיד על השתיקה האופפת את האלימות

הצבאית ואת היותה non-issue מבחינה ציבורית. יתרה מזו, גם מאמרה של איה בר עוז על השיח החברתי בפרשת אלאור אזריה וגם מאמרו של סטיוארט כהן על שיח הלגיטימציה בציונות הדתית מאירים את התנאים הייחודיים שבהם האלימות הצבאית מעצבת בכל זאת שיח ציבורי, ואת התכלית שהדיון הזה משרת. בשני המאמרים, האלימות הצבאית העומדת במרכז הדיון היא זו המתפרצת ולא זו המערכתית; ושניהם מראים כי הדיון על האלימות הצבאית הוא בעיקרו זירה למאבקים פנימיים בחברה הישראלית (או בסקטור מסוים) בין תפיסות אידיאולוגיות שונות שאינן קוראות תיגר על הלגיטימציה לאלימות. ראוי היה שסוגיית הלגיטימציה הפוליטית לאלימות הצבאית, התהליכים החברתיים והתרבותיים שבבסיסה והשלכותיה יקבלו מקום נרחב וביטוי מפורש יותר בספר.

באפילוג החותם את הספר מצביעה ניצן רותם על המפנה הפרדיגמטי בחקר יחסי צבא-חברה שהספר מגלם, וממשיגה את השיזור העכשווי בין האלימות ובין הלגיטימציה לאלימות כביטוי של שינוי בעקרונות המארגנים של יחסים אלו בישראל. המבט האינטגרטיבי שהיא מציגה וההקשרים התיאורטיים שהיא נסמכת עליהם מעשירים ומעוררי מחשבה.

לסיום, הספר מציע תרומה יקרת ערך למחקר הביקורתי של יחסי צבא-חברה בישראל, בהציבו את האלימות הצבאית ואת הלגיטימציה לאלימות כתופעות בעלות חשיבות רבה להבנת החברה הישראלית. לאור התמונה העולה ממנו, קשה להניח שהספר יעורר דיון ציבורי בסוגיות הנדונות בו בעתיד הנראה לעין, אך הפרספקטיבות התיאורטיות והידע שהוא אוצר בתוכו מספקים לקהילת המחקר תשתית הכרחית להבנת מגוון הביטויים וההשלכות העכשוויים של המיליטריזם הישראלי.

מקורות

- בייקר, אלן. (2022, 16 במרץ). מלחמת רוסיה-אוקראינה: האם ישנן השלכות משפטיות ופוליטיות על ישראל? המרכז הירושלמי לענייני ציבור ומדינה.
- רפפורט, מירון. (2022, 1 במרץ). תסתכלו על פוטין, תראו את ישראל. שיחה מקומית.
- שומסקי, דימיטרי. (2022, 6 באפריל). באוקראינה תקום מדינת פלסטין. הארץ.